

Murat Belge'de devlet, hegemonya ve cebir*

Nail Satlıgan

Murat Belge,
Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek,
İstanbul: Birikim Yayınları, 1989.

“1968”in yirminci yıl dönümünü daha yeni geride bıraktık. Geçen yıl dünyada ve bizde, “1968” ile başlayan aşağı yukarı on yıllık dönemde devrim umutlarının ne denli canlı olduğunu hatırlatan birçok yazı çıktı. O günleri bu günlerle üstünkörü kıyaslamak, kapitalizmi sömürsüz ve sınıfsız bir toplum doğrultusunda aşma tasarısı, yani sosyalist düşünce ve mücadele bakımından durumun günümüzde ne kadar elverişsiz olduğunu göstermeye yeter. 1970’li yılların sonlarından başlayarak sağ, bütün dünyada sola karşı genel bir taarruz başlattı ve bütün solu önemli kayıplara uğrattı. Bundan yalnız sosyal demokrasi değil, genel olarak Marksizm de nasibini aldı. Kuşkusuz günümüzde Marksizmin tek varyantından söz etmek olanaklı değil. Aslında Marksizmin geçmişte de tek varyantından söz edilemezdi. Hiçbir zaman eksik olmayan iç tartışmaların ve bölünmelerin yanı sıra Marksizm

* Bu yazı ilk kez *Marksizm ve Gelecek* dergisinin Haziran 1989 tarihli 1. sayısında yayınlanmıştır.

dünya çapında iki tarihi kopuş yaşamıştı: Birincisi, İkinci Enternasyonal'in çöküşü ve Üçüncü Enternasyonal'in kuruluşu; ikincisi ise, 1920'lerin sonunda o zamanın tek işçi devletinde Stalin hizbinin "sol muhalefet"i tasfiye ederek Marksizmi bir devlet ideolojisi haline dönüştürmesi. Ama günümüzde, *glasnost*'un bir sonucu olarak, resmi komünist partilerinin en etkilisinin (ve onu izleyerek başkalarının da) "mutlak hakikat tekeli"nden vazgeçtiğini açıkça ilân etmesi, daha önce bu olgunun pek farkına varmayan ya da varmamış görünmeyi yeğleyenlerin de, ayrılaşmamış tek (ve doğru) bir Marksizmden söz etmelerini olanaksız kıldı. Tabii Marksizmin bu "çoğul" varoluş tarzı, Marksizmin değişik varyantlarının aşağı yukarı dengeli bir biçimde dağılmış olduğu anlamına gelmiyor. Genel olarak Marksizm alanına baktığımızda, ana akımlardan oluşan geniş bir alt alanla birbirinden ayrılmış ve birbirinin teorik ve pratik olumsuzlaması saymamız gereken iki kutbu ayırt ediyoruz. Bir yanda Marx, Engels, Rosa Luxemburg, Lenin ve Trotskiy'in geleneğini sürdüren bir klâsik (ya da devrimci) Marksizm var; öbür yanda ise, günümüzde *glasnost* çerçevesinde eni konu Stalincilik aleyhtarı bir söylemi gidererek koyulaştıran, ama Stalincilik altında biçimlendirilmiş teorik bir yaklaşımla siyasî kurumları temelli olarak sorgulamaktan hiç değilse şimdiye dek kaçınan bir resmî Marksizm. Resmî, çünkü bu Marksizm, sözünü ettiğim Stalinci kopuştan sonra, Doğu Bloku'nda "fiilen var olan (reel) sosyalizmler" in haklı ve mazur gösterilmesine memur edilmiş bir devlet ideolojisi haline getirildi. Şimdi, dünyada sosyalizmin gerilemesinde, bugüne kadar sosyalizmin gerçekleşmiş ve parlak (!) örnekleri olarak tanıtılan düzenlerin dünya emekçi sınıfları için her türlü çekicilikten uzak oluşlarının da bir payı olduğunu düşünüyorsak sosyalizmin gerilemesindeki sorumluluk paylarının da Marksizm yelpazesinin çeşitli kanatları arasında eşit olarak dağılmadığı sonucuna varmamız gerekir.

Biri yozlaşmış, öbürü sahiciliğini korumuş iki ayrı Marksizmin (ve bunlar arasındaki akımların) varlığını saptamak, elbette bizi, bütün sorumluluğu resmî Marksizmin sırtına yüklediğimizde, kendimizi taze ve umutlu bir başlangıcın eşiğinde bulvereceğimiz gibi bir zehaba sürüklememeli. Çünkü sosyalizmin bütün dünyada yaygın bir biçimde Doğu Bloku'ndaki cisimlenişiyle özdeşlenmesinin sorumluluğu kısmen (sözünü ettiğimiz yozlaşmayı önleyememiş) olması anlamında devrimci Marksizme de ait olduğu gibi, sosyalizmin ve Marksizmin bu yüzden uğradığı itibar kaybından devrimci Marksizm de fazlasıyla etkilenmekte. O nedenle, Murat Belge gibi resmî Marksizme muhalif bir sosyalistin, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek* kitabında yaptığı gibi, "genel olarak Marksizm" in sorunlarını yeniden düşünmeye yö-

nelmesi yerindedir. Gelgelelim M. Belge'nin çabası bir paradoksla başlıyor. Kitabın başlığı, Belge'nin temel güdülenmesini, “*Türkiye için sosyalist bir gelecek düşünmenin gerekliliği*”ni¹ özetliyor. İşte tam da burada, yani kitapta sunulan düşünsel çabanın ekseninde Belge'nin, eleştirdiği resmî Marksizmle önemli anlayışları paylaştığını görüyoruz. “Türkiye için bir sosyalizm” tasarlamak, “dünyada kurulan çeşitli sosyalist rejimler”den söz etmek, sosyalizmi gene Belge'nin deyiimiyle, “üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kaldırılması ve toplumsal mülkiyetin yaratılması”na indirgemeyi içerir. Tek tek ulusal devletlerin, o arada Türkiye'nin sınırları içerisinde ulaşılabilecek bir sosyalizm gerçekten bundan ibarettir. Oysa Marx ile Engels'in, Lenin'in geleneğinde özel mülkiyetin kaldırılması sosyalizmin kendisi değil, kapitalizmden sosyalizme geçiş sürecinin ancak başlangıç adımıdır. Lenin, sosyalizmi, Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde tanımladığı “sınıfsız toplumun alt evresi” ile özdeşler. Bu evre, sınıfların (yalnız burjuvazinin değil, bütün sınıfların) yanı sıra piyasa ilişkilerinin toplum üzerindeki tahakkümünün de ortadan kalktığı bir rejimdir. Bunun salt bir tanım sorunu olduğunu düşünmemek gerekir. Asıl önemli olan, sosyalizmin şu ya da bu tanımının sosyalizmin toplumsal hedefiyle, Belge'nin yerinde deyişiyle “sömürü ile birlikte tahakküm ve hegemonyanın ortadan kalktığı, insanların eşit ve özgür olduğu bir toplum”² tasarımıyla, ne ölçüde bağdaştığıdır. Önce soruna “eşitlik” açısından bakalım. Bugün bütün kapitalist toplumlarda yaşanan (Türkiye gibi az gelişmiş kapitalist ülkelerde ise büsbütün katlanılmaz boyutlara varan) servet ve gelir eşitsizliğinin temelinde üretim araçlarının özel mülkiyetinin yattığını, mülk sahibi sınıfların bu mülkiyet sayesinde, çalışan kitlelerin karşılığı ödenmemiş artı emeğine el koyduklarını biliyoruz. Üretim araçları devletleştirilerek burjuvazinin mülksüzleştirilmesi, küçük bir azınlığın elindeki kaynakların büyük çoğunluğa paylaştırılması yoluyla, emekçi kitlelerin biraz daha “eşit” bir konuma yükselmelerini sağlayabilir belki. Ama “yoksulluk sınırı”ni aşmaya yetmeyecek bu görece eşitlik, geniş yığınlar, uğruna mücadele etmeye gerçekten değer bir hedef sunmuş olur mu? Bu sorunun cevabı, bence hem gelişmiş, hem de az gelişmiş ülkeler açısından olumsuzdur. Ne ki eşitliği elbette yalnız dar iktisadî anlamda değil, asıl daha geniş toplumsal boyutlarıyla ele almak gerekir, yani sınıflar arasındaki, onlarla birlikte üretenler ile yönetenler arasındaki eşitsizlik ve işbölümünün kaldırılması, insanlığın özgürleşmesi, her türlü yabancılaştırmadan kurtulması anlamında sosyalizme giden sürecin bir uğrağı olarak.

1 Murat Belge, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1999, s. 59.

2 a.g.e., s. 11.

O halde, piyasa mekanizmalarıyla birlikte var olan bir “sosyalizm”in, özgürleşmiş bir insanlık idealiyle ne ölçüde bağdaşacağını düşünelim bir de. Piyasanın derinde yatan anlamı, özerk üretim birimleri halinde parçalanmış olan toplumsal emeğin sentezinin ancak üreticilerin “arkasından”, üreticiler için saydam olmayan ve onların ortaklaşa denetimine tabi olmayan süreçler aracılığıyla kurulmakta olmasıdır. İnsanların kullanım değerlerinin üretilme ve bölüşülme süreçlerini denetleyemedikleri bir toplumun özgür bir toplum sayılamayacağını ayrıca vurgulamak herhalde gerekmiyor. Öte yandan, piyasanın aşılmasının tek başına iradeci zorlamalarla gerçekleştiremeyeceğini; bunun için, kullanım değerleri üretimi alanında, görelî kıtlık ortamından görelî bolluk ortamına geçmenin gerekli olduğunu hem teoriden, hem de yaşanmış sınırlı kimi tecrübelerden (Rusya’da “savaş komünizmi” dönemi, en son olarak da Kampuçya) biliyoruz. Öyleyse sosyalizm, bir “özgür üreticiler” toplumu olacaksa ya kapitalizminkinden daha üstün bir maddi uygarlık ve üretici güçler temelinde kurulacaktır ya da kurulamayacaktır. “Fiilen var olan sosyalizm” formülünün ardında yatan, bu ikilemin tanınması, ama itiraf edilmek istenmemesinden başka birşey değildir.

Sosyalizmi tek tek ülkelere özgü değil de, dünya çapında cisimlenen bir düzen olarak tasarlamamızın gerekliliği, işte bu noktada karşımıza çıkıyor. Kapitalizmin bugün ulaştığı ve var olan işçi devletlerinin çok geride bırakan üretici güçler düzeyinin, kapitalist üretim ve dolanım süreçlerinin globalleştiği bir bağlam içinde gerçekleştiğini göz önünde tutarsak sosyalizmin, “maddi zaruret” çemberini kırarak piyasa yasalarının zorbalığını aşabilmesi için, en azından, ileri kapitalist ülkelerin başlıcalarını içine alan bir uluslararası kapsamda kendini gerçekleştirmeye yönelmesinin kaçınılmaz olduğu sonucuna kendiliğinden varırız.

Kapitalizmi maddi refah (ve bunu sağlayan emek üretkenliği) düzeyinde geride bırakmış bir sosyalizm hedefini “kalkınmacılık” diye küçümseyenler var ve bunlar arasında Belge’nin de yer aldığını söylemek herhalde yanlış olmaz. Bunların hatası, yüksek bir emek üretkenliği ile insanların özgürleşmesi arasındaki kopmaz ilişkiyi göz ardı etmeleridir. Üretenler ile yönetenlerin birbirinden yapısal olarak ayrılmasına son vermek isteniyorsa insanlara, yönetim işlevlerini devir almalarına elverecek bir kültürel gelişkinlik düzeyine ulaşmalarını ve bu işlevleri fiilen yerine getirmelerini mümkün kılacak geniş boş zaman olanaklarını sağlamak zorunludur. Bunu -hem de çalışan yığınların bugünkü yetersiz yaşam standartlarının bir hayli üzerindeki bir düzeyde- gerçekleştirmenin ise, teknolojik kalkınmışlık düzeyinin dünya çapında artırılmasından başka yolu olamaz.

Böylece döngü kapanıyor: Sosyalizmi, tek tek ülkelerde gerçekleştirebilecek bir düzen olarak tasarlamak, onun, üretim araçlarının kamulaştırılmasıyla eşitlenmesine yol açıyor; tek tek ülkelerin ulusal üretici güçleri piyasanın aşılmasını mümkün kılacak bir üretkenlik, yönetim işlevlerini küçük bir azınlığın (bürokrasinin) ayrıcalığı olmaktan çıkaracak bir boş zaman düzeyine elvermeyince, bu kez eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplum hedefi, ya gerçekten özgürleştirici bir içerikten yoksun bırakılıp alabildiğine güdüleştiriliyor ya da kelimenin olumsuz anlamında ütopikleşiyor.

***

Sözü buraya getirmişken iki noktayı açıklığa kavuşturmakta yarar var: Sosyalizmi uluslararası ölçekte maddeleştirebilecek bir düzen olarak düşünme gereği, ulusal özgüllükler üzerinde titizlikle ve uzun uzadıya durma zorunluğunu kesinlikle ortadan kaldırmaz. Birincisi, sosyalizmin bir “dünya federasyonu” ya da “uluslar topluluğu” biçiminde örgütleneceğini tasarlasak bile bu uluslararası örgütlenişin bileşenleri arasındaki ulusal farklılıklar, uzun süre varlıklarını duyuracaktır. Dahası, ne de olsa bir dizi bütünleşme sürecini harekete geçirecek olan böyle bir oluşumdan önce gelen sosyalist devrim mücadelesinin ister istemez tek tek ulusal devletler çapında yürütüleceği, dolayısıyla ulusal özgüllüklerin bu mücadeleye çok daha güçlü bir biçimde damgasını vuracağı açıktır. İkincisi, sosyalizm ve Türkiye üzerine düşünmeye yanlış öncüllerden kalkılarak başlanması, sosyalist mücadelenin ve o mücadeleyle etkileşim içinde bulunması gereken Marksizmin Türkiye’ye özgü sorunları konusunda anlamlı şeyler söyleme fırsatının daha baştan kaçırıldığı anlamına gelmez. Dolayısıyla, Belge’nin çerçevesinin başlangıç öncüllerine itiraz edenlerin, o çerçeve içerisinde dile getirilen önerme ve önerilerle hesaplaşmaktan kaçınmaları yerinde olmaz. Ben, bu kısa notta bunların yalnız birisi üzerinde durabileceğim: Proletarya diktatörlüğü-hegemonya karşıtlığı.

***

Belge, muhakemesine, kendisinin Marksizm karşısındaki konumunu belirlemeye yarayan elverişli bir düşünsel kurguyla başlıyor. Marksizmin belli başlı önermelerini basamaklandıran bir kavramsal aşama sırası bu. En üst basamakta, sömürünün ortadan kalktığı bir eşitlik ve özgürlük toplumu olarak sosyalizm hedefi yer alıyor, ikinci ve üçüncü basamaklar ise, Belge’ye göre, “bunu yapacak tek güç proletarya” ve “bunun tek yöntemi proletarya diktatörlüğü” önermelerinden oluşuyor. Kuşkusuz bu formülleştirmelerin

rahatsız edici bir yönü var. Proletarya diktatörlüğünün bir “yöntem” olarak nitelendirilmesi ya da işçi devletinin yoksul köylülerin, hatta geniş küçük burjuva yığınlarının desteğiyle kurulması son derece olağanken, proletaryanın “tek güç” olarak anılması gibi. Gene de önermelerin kendilerinin ve aşama sırasındaki yerlerinin isabetli olduğu ve söz gelimi Marx’ın kendisinin, Weydemeyer’e yazdığı ünlü mektupta, öğretisinin ayırt edici yanı olarak saydığı özelliklere uygun düştüğü kabul edilmeli. Ancak Belge, bunun hemen ardından, proletarya diktatörlüğünü ve sosyalizm tasarısında proletaryanın öncelikli rolünü reddederek de Marksist kalılabileceğini savunmaya girişiyor ve bunlarla ilgili önermelerin “Marksizmin ikincil, üçüncül basamakları” olduğunu ileri sürüyor. Belge’nin verdiği başka örnekler, söz gelimi “işçi sınıfına bilinç getirmenin yolları, sendikal örgütlenmede sosyalistlerin yapabilecekleri vb. “Marksizmin kavramsal yapısının ikincil, üçüncül basamaklarında yer alabilir. Ama proletaryanın rolüne, geçiş döneminde devletin niteliğine ilişkin önermeler, ikinci, üçüncü sırada yer alsalar da kesinlikle ikincil, üçüncül önermeler değildir. İkinci olan her şey aynı zamanda ikincil değildir. Bu önermelerin ikincil, üçüncül statüye itilmesi, Marksizme bütün özgünlüğünü (ve özgüllüğünü) kaybettirir. Çünkü Belge de pekâlâ bilir ki, ne eşitlikçi ve özgürlükçü bir toplum ideali sosyalizmin tekelindedir (örneğin anarşizm de bu ideali taşır), ne de sosyalizm alanı, tek başına Marksizmden ibarettir. “Marx’ın çizdiği eşitlikçi ve özgürlükçü komünist toplum biçimini”³ savunmak, teorik düzeyde “Marx’a yakın” olmak anlamına gelmez; ahlâkî-felsefî düzeyde Marx ile aynı ideali paylaşmak demektir. Proletarya diktatörlüğünün reddinin ise tek bir anlamı olabilir: Marxist devlet teorisinin revizyonu.

Kuşku yok ki, sosyalizm Marksizm için değil, Marksizm, sosyalizm için vardır. Gene hiç kuşku yok ki, herhangi bir revizyonu sırf revizyon olduğu için reddetmek Marksistlik değil, softalık olur. Yapılması gereken; önerilen revizyonu gerekçeleri ve dayanaklarıyla birlikte irdelemek, yerinde olup olmadığına karar vermek, yerinde bir revizyon söz konusuysa bu kez teorik sistemin bütünü içinde yer bulup bulamayacağına bakmak, teorik sistemin bütünü iç tutarlılığını zedeleyen bir revizyonla karşı karşıya olunması halinde teorik sistemin kendisini baştan aşağı gözden geçirmek ya da sistemden vazgeçmektir. Belge’nin revizyonuna uygulanması gereken işlem de bu olmakla birlikte ben, bu yazı çerçevesinde yalnızca, Gramscici hegemonya kavramının proletarya diktatörlüğü yerine ikame edilip edilemeyeceğine değinebileceğim.

---

3 a.g.e.

***

Belge, proletarya diktatörlüğünün karşısına “hegemonya”yı çıkarırken bunun “diktatörlük yapısına alternatif bir iç sistematiği”⁴ olduğunu ileri sürüyor. Diktatörlük ile hegemonyanın “iç sistematikler”inin farklı olduğu elbette doğrudur. Ama bunun nedeni bu ikisinin farklı sıradan kategoriler olmasıdır, yoksa aynı sıradan ama birbirinin alternatifi kategoriler olmaları değil.

Gramsci düşünsel evriminin hiçbir aşamasında burjuva devletinin yıkılmasının ve yerine yeni bir devletin, bir işçi devletinin kurulmasının gerektiğini savunmaktan vazgeçmemiştir ki, onun hegemonya kavramının proletarya diktatörlüğünün karşısına çıkarılmasına cevaz olsun! Gerçi, Gramsci'nin hegemonya kavramını geliştirmesi, hayli karmaşık, hatta çapraşık bir seyir izlemiştir; ama bu gelişme seyrinin hiçbir noktasında hegemonya kavramına, proletarya diktatörlüğünün yerini tutacak bir anlam yüklediğine tanık olmayız. Gramsci, bir ilk aşamada (*Güney Sorunu*, 1926) hegemonya terimini proletaryanın ittifaklar sistemine ilişkin bir kavram olarak kullanır. Burada dahi proletarya hegemonyası proletarya diktatörlüğünün alternatifi değildir. (Örneğin: “Torinolu komünistler, ‘proletaryanın hegemonyası’ sorununu, yani proletarya diktatörlüğünün ve işçi devletinin toplumsal tabanı sorununu somut olarak koymuşlardı.”)⁵ *Hapishane Defterleri*'nde ise işçi sınıfı hareketinin bir mücadele stratejisi olarak (yoksa işçi devletinin biçimi olarak değil) hegemonya kavramı istikrar ve süreklilik kazanır. Gramsci'nin hegemonya stratejisini “mevzi (siper) savaşı” mecazıyla ifade edip “hareket (manevra) savaşı”ndan ayırdığı aşama budur. Ama Gramsci, bu iki mücadele tarzı arasında karşılıklı dışlayıcı bir ilişki kurmaz. “Mevzi savaşı”, eski siyasal düzenden kopuş anından önce gelen bir hazırlık ve güç biriktirme döneminin stratejisidir. Bu dönem kural olarak uzun sürer. Fakat aynı zamanda devrimci güçleri, hegemonya stratejisinde başarılı oldukları, yani yeni yeni mevziler ele geçirdikleri ölçüde devletin baskı aygıtlarıyla nihai bir karşılaşmaya, bir “karar anı”na yaklaştırır. “Mevzi savaşı” döneminde, toplumun yanı sıra bizatihi devletin içerisinde de mevziler kazanılmış olabilir. Ne var ki, devletin sınıf doğasını tedricî bir dönüşüme uğratmak mümkün olmaz; siyasî kopuşun gerçekleşmesi, son bir “cepheden taarruz”u, yani “hareket savaşı”nı gerektirir. Gramsci'nin Marksist devlet teorisine yaptığı olumlu katkı, her sınıf iktidarının çıplak zor ile ideolojik hegemonyanın bir bileşi-

4 a.g.e. s.12.

5 Bu alıntı ve Gramsci'de hegemonya kavramının gelişimi için Christine Buci-Glucksmann'ın *Dictionnaire critique du marxisme*'e yazdığı “Hegemonya” maddesine bakılabilir.

mine dayandığını vurgulamasıdır. Gramsci bunu bir formülle de dile getirir:

Devlet = Diktatörlük + hegemonya

Bu elbette bir cebir formülü değil, deyim yerindeyse bir kimya formülüdür. Yani diktatörlük ile hegemonya, aritmetik (ve mekanik) bir toplam değil, kimyasal bir bileşim yoluyla devleti meydana getirir.

Belge ise, Marksizmin yapısından proletarya diktatörlüğünü, işçi devletin yapısından da diktatörlük boyutunu çıkarmaya çalışırken, Gramsci'nin formülünü işçi devleti için şu şekilde sokuyor:

Hegemonya = Devlet – diktatörlük

Ne var ki bu, kimya formülüne cebir işlemi uygulanarak elde edilmiş bir denklemdir ve yönetsel bir sakatlıkla malüldür.

Sonuç olarak ne Gramsci'nin hegemonya kavramı proletarya diktatörlüğünün alternatifidir, ne de hegemonya stratejisi, kapitalizmden kopmanın gündeme getirdiği siyasî (ve fiziksel) boy ölçüşmeyi sürekli olarak gündemden çıkaracak bir barışçı çözümdür. Belge, kendine ille Marksizm tarihinde bir dayanak arayacaksa Gramsci'nin “mevzi savaşı”na değil, Kautsky'nin “yıpratma savaşı”na başvurmalıdır.

***

İki kısa notla yazımı noktalayayım: Birincisi, proletarya diktatörlüğünün yerini tutacak bir kavramın ve pratiğin Gramsci'nin hegemonya kavramından türetilmeyeceğini göstermemiz, proletarya diktatörlüğünün zorunluluğunun da kendiliğinden kanıtlanmış olduğu anlamına gelmez. Ancak, kapitalist toplumlarda siyasî mücadelenin gelişme dinamiklerini, bu mücadelenin değişik alt evrelerini, bunların birbirine dönüşme eğilimlerini işin içine katan bir tartışma çerçevesinde çözüme bağlanabilecek olan bu konu, bu yazı için kendime koyduğum sınırları aştı.

İkinci olarak, yazının Belge'nin kitabının yalnızca iki noktası üzerinde yoğunlaşmış olması, kitapta eleştirilecek başka bir şey bulamadığım biçiminde anlaşılmalıdır. Tam tersine, kitabın daha birçok teziyle kıyasıya hesaplaşılması gerektiğini düşünüyorum. Öte yandan, kitabın değişik yerlerine serpiştirilmiş ve Türkiye'deki sol mücadele geleneğinin çeşitli yönlerine yöneltilmiş birçok eleştiri ve uyarıyı büyük ölçüde benimsiyorum. Özellikle, silahlı mücadeleyi fetişleştiren, mutlaklaştıran, bunu “mevzi savaşı” evresinin de ağırlıklı yöntemi haline getiren, şiddete dayalı yöntemlere nahoş bir “zorunluk” değil de, bir “erdem” gözüyle bakan hareketlere yönelttiği eleştirileri kastediyorum bunlarla. Endişem Belge'nin yerinde

uyarılarının, kitabının bütününe egemen olan reformculuk ve revizyonculuk yüzünden muhatapları nezdinde etkisizleşebilecek, hatta psikolojik bir tepkiyle, eleştiri konusu tutum ve davranışları kemikleştirebilecek olmasında. Çare ise, Belge'nin isabetli öngörülerinin yok sayılmasında değil, bunların hem demokratik, hem de devrimci bir Marksizm anlayışına özümlemesinde aranmalı.